

UZUL ȘI ABUZUL DE ARHEOLOGIE

Pe măsură ce arheologia se structurează ca disciplină științifică, metodele ei se clarifică, rezultatele câștigă în precizie, iar arheologul se integrează tipologiei specialistului care tinde să-și autonomizeze disciplina. Arheologia, care are ca obiect studiul civilizației Antichității, precum și acela al evoluției artelor figurative, nu este însă numai o disciplină informativă și o anexă a istoriei (*o ancilla Historiae*), iar arheologul un simplu arhivar al acesteia. Prin punerea în valoare a motivelor fundamentale ale culturii tradiționale, arheologia poate oare, avea pretenția de a poseda ea însăși valoare culturală formativă, ca parte integrantă a cercetării istorice și deci a culturii? Este justificată astăzi această pretenție? Arheologii, în ciuda specializării lor din ce în ce mai acute, contribuie, oare, la îmbogățirea patrimoniului general de idei? Dezbaterea a fost deschisă în 1961 de către marele învățat italian Ranuccio Bianchi Bandinelli. *Archeologia e cultura*, este titlul cunoscutei sale culegeri de studii, care

apărea în acel an, un titlu care producea un straniu efect: cultura nu include și arheologia? Pentru istoricul italian al artei antice răspunsul era negativ. Ca și titlul, studiul introductiv denunța izolarea acestei discipline, prin structura ei proprie, desprinsă de circulația largă a ideilor. Bandinelli distingea două etaje în munca arheologului: primul specific și tehnic, celălalt universal, formativ, cultural. De regula, arheologul (în speță cel italian, dar de fapt de pretutindeni) se comportă ca un tehnician. De aceea el nu produce decât lucrări inutilizabile în afara datelor factologice, lipsite de valoare formativă.

Imaginea arheologiei pe care o avea învățatul italian, ca disciplină închisă în turnul ei de fildeș, izolată de contextul general al culturii, reprezintă în parte – în chip paradoxal – recunoașterea, deși întârziată, a autonomizării acestei discipline. Așa cum se știe, arheologia a apărut târziu în câmpul cercetării istorice, metodele ei s-au precizat abia în secolul acesta, iar odată cu ele s-a creat un limbaj, o terminologie specifică. S-a produs și se produce încă sub ochii noștri un proces de profesionalizare, dar și de desprindere, de distanțare, de ceea ce, cu un termen curent, se numește „cultura literară”. Mai mult decât atât: arheologia a dobândit pentru marele public un anume caracter tehnicist, iar arheologul decepționează adesea deoarece nu corespunde imaginii romantice a descoperitorului posedat de inspirație divinatorie. Arheologia a devenit o disciplină proprie, cu o structură și o dinamică centrate pe un sistem de „enunțuri” în cadrul aceleiași „paradigme”, pentru a folosi terminologia lui Thomas S. Kuhn. Cu alte cuvinte, ea se supune aceluiași legi ca oricare altă disciplină științifică.

Evident, anumite metode, rezultate, procese mentale îi sînt proprii, ca și un anumit limbaj de specialitate.

Cercetarea civilizației și artei greco-romane, în particular, a făcut uriași pași înainte în perioada postbelică. Este rezultatul unei maxime rafinări metodologice și al abordării diferențiate a fiecărei categorii de documente, cu o metodologie specifică. Este ceea ce, cu un termen curent, se numește „specializare”. De la studii bazate mai ales pe analize antice și estetizante, s-a trecut la atacarea problematicii concrete pusă de documentele arheologice, fie simple artefacte, fie opere de artă.

Este drept că specializarea arheologului pe sectoare restrînse – chiar minuscule – poate duce uneori la autodistrugerea disciplinei. Nikolaus Himmelmann citează un aforism al lui Goethe: „Științele se autodistrug în două feluri, prin extinderea pe care o iau și prin adîncimea la care se afundă”. Arheologia este amenințată de cel de al doilea pericol.

Se produce în același timp, odată cu tendința de izolare prin specializare, un blocaj al circulației ideilor și metodelor în cuprinsul disciplinei însăși. Schimbul și confruntarea de opinii tind să se producă pe sectoare din ce în ce mai mici, ceea ce poate duce în cele din urmă la anularea sensului însuși al arheologiei și la separarea ei de cultură. Există riscul ca specializarea excesivă să se piardă într-un joc steril de forme și formule. De aceea, Himmelmann vorbește despre „conștiința încărcată” a arheologului, a specialistului, care nu mai are acces la ideile generale, nu numai ale culturii, dar nici ale propriei sale discipline sau specialități. Este conflictul epistemologic dintre particular și general, ale cărui peripeții au dat totuși uneori roade neașteptate.

Pornită din mediul de cercetare al unuia dintre cei mai prestigioși arheologi clasici de limbă germană, care are luciditatea de a-și examina disciplina din afara ei, mărturisirea privind „conștiința încărcată” a arheologului capătă o valoare generalizatoare. Arheologul zilelor noastre (Himmelmann se referă la cel din RFG, dar afirmația se poate extinde și la alții) este nemulțumit de a fi pierdut față de trecut – să zicem cu 50 de ani în urmă – ceva din poziția sa în viața culturală, între propriile sale cercetări și marele public se instalează o distanță din ce în ce mai mare. Pe măsură ce lucrările sale câștigă în precizie și fiabilitate, în aceeași măsură ele devin mai greu accesibile. Pe de altă parte, publicul cititor, care de generații resimte aceeași fascinație față de descoperirile arheologice, înregistrează din ce în ce mai mult insatisfacția de a nu găsi deslușirea acestora pe înțelesul tuturor și „punerea în pagină” la gradul său de nivel cultural.

Discrepanța dintre lucrările științifice și cerințele publicului de cititori a fost resimțită încă din secolul trecut. Autorul acestei cărți citează interviul pe care marele istoric german al lumii romane, Theodor Mommsen, l-a dat acum mai bine de 100 de ani. Deși Mommsen avea avantajul asupra multora dintre colegii săi de a fi fost și un talentat scriitor (distins cu premiul Nobel pentru literatură), el realiza dificultatea de a aborda genul literar al eseului: „putem extrage prea puțin din întreg și sîntem prea rar în măsură să ne referim la concepții și la fapte general cunoscute și general valabile”, exclama marele istoric.

De aceea, rezultatele cercetării nu găsesc decît cu greu punți de acces către marele public. În ultima vreme, au apărut o seamă de cărți,

care încearcă să mijlocească acest contact. Mă refer la lucrările de popularizare, în care, prin păstrarea în linii mari a explicațiilor științifice, se încearcă prezentarea și explicarea unor probleme sau descoperiri mai atrăgătoare, a unor monumente sau chiar a unor civilizații. Exemplul pe care îl discută Himmelmann este al lucrărilor lui C.W. Ceram. Ele sînt structurate ca „romane de fapte”, în care, odată cu prezentarea și dezvoltarea problematicii, cititorul este introdus în „laboratorul cercetării”, oferindu-i-se un dosar al chestiunii și un scurt istoric al problemei. Această categorie de literatură se apropie foarte mult de domeniul științei. Exemplul a fost dat de celebra carte a lui Jérôme Carcopino, *La vie quotidienne à Rome à l'apogée de l'empire* (1939), care a devenit modelul unei colecții și apoi al unui tip de scriere dedicate vieții cotidiene în diverse civilizații și epoci.

Sentimentul de frustrare pe care îl are specialistul însuși este totuși real. Cercetătorul este rareori dublat de scriitor. El asistă, fără posibilitatea de a interveni, la modul cum probleme, descoperiri, monumente, pe care le cercetează ca specialist, ținînd de domeniul în care se consideră stăpîn absolut, își fac un drum propriu în conștiința publică și prind rădăcini la cele mai diverse niveluri de cultură, chiar și la cele mai joase, acolo unde lucrările sale nu au practic nici un impact. Ideea de „Antichitate”, în cadrul culturii de masă, nu este întotdeauna legată de gustul pentru „clasic” sau pentru „frumos”, deoarece implică forme variate de interes, adesea privind direct obiectele „antice” ca atare. Este semnificativ, de pildă, succesul unor expoziții arheologice, fără exponate „capodopere”, ci cu piese de uz curent. Valoarea

obiectului în sine se acompaniază astăzi cu tendința, poate episodică, a artei contemporane de-a evidenția obiectul industrial de serie. Uscătorul de sticle oferit de Marcel Duchamp ca obiect de artă, despre care vorbește Himmelmann, și oalele așezate de arheolog ca exponat-document, cele 30 de Gioconde aliniate de Andy Warhol („Treizeci sînt mai bune decît una”) și o vitrină de muzeu în care stau înșirate 30 de opaițe aproape identice, toate se înscriu în același orizont stilistic contemporan.

Pentru a pătrunde în analiza fenomenelor, Himmelmann evaluează raportul în care se găsește astăzi cultura modernă și arheologia. Pentru învățatul de la Bonn, cultura nu este numai cea înaltă, superioară, ci în special cultura maselor largi ale populației, care abuzează de obiectele arheologice. Este vorba de mlaștina nesfîrșită a locurilor comune, a kitschului despre Antichitate, pe care presa, filmul, televiziunea, reclamele le difuzează cu un gust îndoielnic. Cînd vedem o reclamă cu Venus din Milo (il. 15) ne vine să rîdem și să strîmbăm din nas. Himmelmann încearcă să descifreze, dincolo de asemenea exemple, originea și semnificația sociologică a fenomenului contemporan. Asemenea fantasme, chiar informe și dezgustătoare, ale unei clasicități pîngărite, rezultă dintr-un raport cu Antichitatea condiționat de idealuri, forme mentale, prejudecăți culturale, ale ultimelor două secole (exemple de kitsch sînt, de pildă, atît statuia lui Napoleon „în nuditate eroică” a lui Canova, de la Milano, il. 20, cît și cea a lui George Washington reprezentat ca împărat roman, de la Smithonian Institution, il. 19.) Ele au urmat procesul de degradare a unor modele culturale din Renașterea tîrzie și din baroc.

Himmelmann urmărește câteva teme, pornind de la acel prag al gândirii germane și europene reprezentat de Goethe și Winkelmann.

Totuși, în pofida unei asemenea încercări de situare a fenomenului, acesta nu este mai puțin îngrijorător și agresiv, lasând arheologului sentimentul amar de a nu-l mai putea stăpîni. Ca în legenda ucenicului vrăjitor, obiectele scoase la lumină de mîinile sale capătă viață proprie pentru a se transforma în monștri.

Caracterul bilateral al arheologiei, cu un front către operele de artă și cu celălalt spre artefacte de uz curent, este fără îndoială în avantajul acesteia. Necesitatea de a examina și de a înțelege aspectele concrete și seriale ale producției de bunuri (chiar și ale celor artistice), inclusiv operațiile manuale pe care le comportă, dau muncii arheologului o solidă ancorare în real, reprezentînd o modalitate temeinică pentru orice studiu istorico-artistic, iar un asemenea studiu poate fi un teren propice de întîlnire cu publicul larg. Interesul omului de pe stradă pentru operațiile manuale (ca mai ușor de înțeles și virtual repetabile) este o stare de fapt de care nu se ține seama îndeajuns. În același timp handicapul arheologului de a avea de-a face, de cele mai multe ori, cu obiecte în stare fragmentară sau degradate de uzura timpului se poate întoarce în favoarea sa: procesul de recompunere, de restaurare, de reconstituire (începînd chiar cu tehnica de explorare a sitului) devine un canal de comunicare cu publicul, ca o introducere în demersul cercetării.

Acesta însă nu receptează întotdeauna asemenea posibilități. Se creează tocmai golul, la care m-am referit mai înainte. El explică nașterea unei întregi literaturi para-științifice, devenite aproape gen literar, care speculează

Cuprins

UZUL ȘI ABUZUL DE ARHEOLOGIE..... 5

I

Punctul de vedere al istoricului..... 17

Specializarea – autodistrugerea științelor 18

C.W. Ceram și „opera de popularizare
arheologică” 19

Arheologie și știință. Vechile manuale 27

Tradiția arheologică în conștiința
modernă 30

Elementul utopic la Winchelmann
și Heinse 32

Polemica lui Goethe împotriva iconografiei
creștine 38

Ierarhia artiștilor..... 42

II

Antichitatea comercializată: turismul..... 45

Turismul de masă: problematica culturală	56
Istoria acțiunii de a călători: Antichitatea.....	60
A călători de la nord la sud	71
Sentimentul frumosului: experiența artistică a lui Winckelmann	79
Goethe călător	95
Problematica observațiilor despre artă ale lui Goethe	104
Laocoon la lumina făcliei	109
Villa Borghese și Musée Napoléon.....	112

III

Statuia antică – simbol în Nachsommer de Stifter	115
Receptarea artei la Proust și Benjamin....	123
Original și reproducere	127
Opera de artă ca proprietate materială ...	143
„Trecutul jefuit”	154
Antichitatea și viața cotidiană modernă: reclama cu produsul „clasic”	164
Antichitatea în ideologia statului naționalist	173
Cultul antichităților în veacurile trecute	184

IV

Arheologia și arta modernă: colecția de mulaje.....	195
Arheologia ca motiv al artei contemporane.....	225

Olympia: centru arheologic și ideal contemporan	241
Progresul în arheologie.....	261
Istorie = „amintire”?	264